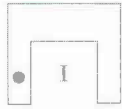

Offentlig anatomi – läkevetenskap och folknöje

Åke Abrahamsson

Den 24 januari 1685, strax före klockan 10 på förmiddagen, var det kö i Peter Myndes backe utanför södra flygeln. Bland dem som huttrade i kylan märktes en rad av samhällets toppar med riksmarskalken och överståthållaren i spetsen. Försedda med fribiljetter blev de strax insläppta medan de som dagen innan köpt biljett för fyra mark stycket måste vänta tills de höga gästerna försvunnit in i porten ovan den lilla trappan.

Väl inomhus hänvisades de till hörnrummet till höger, ett rum knappt 7,5 x 6 meter stort. I mitten, nästan som ett altare, fanns ett långsmalt bord omgärdat av ett litet räcke. Publiken fick ta plats på små avsatser utefter sidorna. Rummet var utvädrat och kallt, eldstaden till vänster om ingången var oeldad, och flera av besökarna behöll ytterkläderna på.

Första gången gillt

Inbjudningsprogrammet, avfattat på latin, hälsade besökarna välkomna till stadens första anatomiska teater. I likhet med Leiden och andra europeiska kulturstäder, hade Stockholm äntligen fått ett forum för uppvisande av människokroppens alla hemligheter. Enligt författaren, läkaren Johan Martin Ziervogel, skulle vidskepelsens mörker nu lysas upp av den anatomiska vetenskapens ljus.

Arrangör var Collegium Medicum, den tidens medicinal- eller socialstyrelse, och evenemanget var inte helt okontroversiellt. Att öppna och skära i människolik var för de flesta en starkt motbjudande hante-

ring, av religiösa, moraliska och rent sociala skäl. Det förde tanken till skarprättarens nödvändiga men skändliga verksamhet, till kroppens sönderstyckande efter döden som ett skymfande extrastraff. Att besudla sina händer med dylikt var något föraktligt, som menligt inverkade på vederbörandes heder och ära.

Avståndstagandet motsvarades av en lika stor fascination. Publika avrättningar var ett populärt folknöje och en offentlig demonstration av människokroppens innandöme väckte berättigad nyfikenhet. En av Collegium Medicums avsikter var också att få in pengar, helst så att det blev något över efter det att utgifterna var betalda. Det sades att förevisningarna skedde enbart av vetenskapligt och pedagogiskt intresse, men genom att sälja biljetter gjorde man det samtidigt till ett publikt skådespel.

På obduktionsbordet låg ett manligt lik, hämtat direkt från galgbacken med kungligt specialtillstånd. Inte så att missdådaren ifråga dömts till att bli demonstrationsobjekt. Straffanatomi hörde till en senare tid. Collegiet behövde helt enkelt någon att skära i. Organ efter organ förevisades sedan av doktor Ziervogel i en serie demonstrationer som sträckte sig över flera dagar. På förmiddagarna utgjordes besökarna av "bättre folk" och på eftermiddagarna undervisades stadens bardberargesäller. Efter välförrättat värv begravdes kvarlevorna, som förvarats i ett angränsande kadaverrum, i de fattigas lägerställe på Maria kyrkogård. Viktigare organ sparades i ett intilliggande preparatrum.

Idén om offentliga anatomier kom ursprungligen från stadens bardberare. Förutom att raka skägg och

Stockholm från Kastellholmen. Oljemålning av okänd konstnär, början av 1700-talet. Utgår från Willem Smiddes kopparstick i Suecia Antiqua et Hodierna. SSM.

klippa hår fungerade dessa även som fältskärer och tandutdragare. Ansvaret för denna, den s k lilla kirurgen föll på det tyskdominerade Bardberämbetet. Detta konkurrerade i sin tur med Badaresocieteten, vars medlemmar hade rätt att slå åder, koppa och läka mindre sår. Vid sidan fanns så de höglärde Doctores Medicinae inom Collegium Medicum, vilka hade att bota svårare sjukdomar och skador och skötte den s k stora kirurgien. Som om inte detta var nog praktiserade bönhasar och kvacksalvare på de andra korporationernas områden. Klagomålen var legio och regeringen försökte förgäves dra upp rikttnings- och skiljelinjer i 1680 års medicinalförordningar.

Inom Bardberämbetet diskuterades därför olika sätt att höja kårens anseende. Det var så tanken föddes att, som yrkesbröderna utomlands, få rätten att driva en anatomisk teater. Den blivande åldermannen, mästern Balthasar Salinus, nyutnämnd hov- och livkirurg, tog upp frågan med Karl XI i april 1682 och föreslog dessutom en lämplig lokal: övervåningen i gamla Söderport vid Järngraven.

Bardberämbetet fick också sitt tillstånd att med publika anatomier bedriva kirurgutbildning, samtidigt som kungen befallde att järnvågens tornrum skulle upplåtas för ändamålet. Stockholm skulle få sin Theatrum Anatomicum, om än inte lika magnifik som den tornbyggnad över Gustavianum i Uppsala som Olof Rudbeck den äldre 20 år tidigare låtit uppföra för att främja universitetets forskning och undervisning. Men ingenting hände. Staden ville ogärna lämna ifrån sig den gamla rundelbyggnaden.

Också Collegium Medicum stretade emot. Offentliga obduktioner och undervisning i kirurgi var i dess ögon något för utbildade läkare, inte för hantverkskunniga fältskärer. Det talades om obehörigt ingrepp och i ett brev till kungen 1684 anhöll man om att få ta över. En irriterad Karl XI gav med sig och överlät tillståndet på Collegium Medicum, vars medlemmar dessutom beviljades ensamrätt på praxis medica. Det enda bardberarna hade kvar var rätten att obducera.

Men inte heller Collegium Medicum lyckades förlora järnvågens rundel. I sökandet efter en annan lämplig lokal fick man ögonen på Södra stadshuset, som just återupprustats och till en del omändrats efter branden 1680. Nicodemus Tessin den yngre tipsade sin sväger, läkaren Urban Hjärne, om rummen i södra flygeln längst ned i Peter Myndes backe, som efter många om och men kom att inrymma Stockholms första anatomisal.

Den andra anatomien

Trots att Collegiet ville hålla årliga dissektioner dröjde det ända till i februari 1697 innan det blev dags igen. Överståthållaren klagade över utebliven information och staden ville ha hyra för de gratis utlovade lokalerna. I landet rådde hungersnöd och i Kungsör låg Karl XI för döden med livmedikusarna Hjärne och Ziervogel vid sin sida. De missade därmed den andra anatomi som ägde rum mellan den 24 februari och den 8 mars. En livstidsdömd fånge hade dött i ett av Stockholms fängelser och de kvarvarande collegieledamöterna ville inte låta tillfället gå förlorat.

Publiken fick vara med om fem demonstrationer, av bukens inälvor, brösthållans organ, huvudet, könsorganen och musklerna. Preparationen och själva dissektionen sköttes av mästern fältskären Hans Dahm, medan "lexorna" hade delats upp på collegiets specialiserade läkare. Förevisningarna blev en succé. Folk trängdes runt liket och det hela gick med vinst. Hjärne och Ziervogel blev vid sin återkomst mer än nöjda. De lyckades också med regeringens hjälp komma ifrån stadens hyreskrav för collegiets rum i Södra stadshuset.

Men anatomirummet behövdes snart för andra ändamål. Efter segern vid Narva 1701 uppläts det på Överståthållarens order åt ryska och sachsiska krigsfångar. Collegiet fick behålla preparat- och kadaverummen för sina möten, men klagade på att arrestanterna kunde tjuvlyssna och på den olidliga stank som

uppkom av fängelsecellens primitiva sanitära förhållanden. När den ryske generalen Bütterlein senare placerades där skedde visserligen en uppsnygning, men Collegium Medicum var återigen utan anatomisal.

Nya lokaler

Överståthållaren tog därför 1705 initiativet till att en ny Theatrum Anatomicum inrättades högst upp i huvudbyggnadens norra del. Rummet var större än det förra och hade fönster åt Götgatan och Södermalmstorg. Runt väggarna byggdes en amfiteater och i mitten ett nytt dissektionsbord. Ett förmak längs kortväggen, i nuvarande Tessinsalen, uppläts till preparat- och kadaverrum. Collegiet kunde nu fortsätta med sin lukrativa och enligt Överståthållarämbetet "sordida" verksamhet.

Nypremiären skedde måndagen den 27 mars 1705 under stort publikt intresse. Förutom många specialinbjudna väntade 112 betalande åskådare, däribland flera kvinnor, på att skådespelet skulle börja. I en inledande oration jämförde Urban Hjärne människokroppen med Jerusalems tempel, trots att liket, levererat direkt ifrån avrättningsplatsen, redan var en vecka gammalt. Publiken fick därefter en demonstration av bröstkorgens och bukens inälvor "i deras naturliga läge". Själva organen förevisades dagen därefter, då hela 156 personer löst inträde.

Ämnet för onsdagen den 29 mars, fortplantning och förlossningskonst, var än populärare. Utanför porten Götgatan 1 rädde folkstockning och upp för trapporna skyndade 161 betalande åhörare. Som demonstrator fungerade Johan von Hoorn, tidens specialist på området. Bland den kvinnliga delen av publiken sågs flera barnmorskor med von Hoorns lärobok från 1697, "Swenska Wälöfwade Jordegumman", i handen. Efter mannens genitalia övergick von Hoorn till att förevisa kvinnans fortplantningsorgan. Till sin hjälp hade han "ett fantom" i naturlig storlek som skickades runt för beskådan. Stämningens var upp-

rymd, som det sades, på grund av ämnets allmänintresse.

Rekordet slogs dagen därpå då 167 betalande personer infann sig för att se och lyssna på hur de inre organen påverkade människans affekter. Totalt hade sålts nästan 600 inträdesbiljetter och när alla utgifter var betalda kvarstod ett betydande överskott som glädde Collegium Medicums ledamöter. Som förra gången begravdes liket på Maria fattigkyrkogård.

Den anatomiska teatern blir rysk kyrka

Framgången till trots dröjde det länge innan den anatomiska teatern åter togs i bruk. Själva collegiet flyttade 1706 till Kungliga Myntet. Efter en rättsmedicinsk obduktion 1708 skedde nästa publika övning först 1709. I ett Stockholm drabbat av pest, krig och stormaktsväldets sönderfall skulle det sedan ta 20 år till den femte och sista offentliga anatomien i Södra stadshuset kom till stånd.

Som tidigare var det en planerad avrättning, denna gång av en kvinnlig fånge, som fick collegiet att agera. Avrättningen skedde mellan jul och nyår 1728 och i stället för att grävas ned under galgen fördes liket, av en vaktmästare Grafbom, till den anatomiska teatern som demonstrationsobjekt. På anslag uppsatta runt staden annonserades därefter att en publik anatomi skulle äga rum på en död kvinnokropp. Inalles rörde det om sex demonstrationer mellan den 31 januari till den 18 februari 1729.

Publiktillströmningen tycks ha varit stor och bland åhörarna befann sig studiosus medicinae Carolus Linneaus, som i detalj följde "lexorna" och förde noggranna anteckningar. Också detta lik hamnade så småningom på fattigkyrkogården. Det var den sista gången som den anatomiska teatern användes för sitt avsedda ändamål. År 1748 ombyggdes den – till rysk gudstjänstlokal i Stockholm.¹